

RhetoricaScandinavica

Online, vol 27 / 2023

Tidskrift för skandinavisk retorikforskning
Nr. 85 - 2023

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 2002-7974

No 85, 2023, pp 1-20, Publisher: Retorikförlaget AB

 <https://www.doi.org/10.52610/FFWK6664>

Author Alexander Stagnell, <https://orcid.org/0000-0002-0847->

 2024.

Title Ironies and catachreses – the logic of populism or the idea of communism? [Ironier och katakreser – Populismens logik eller kommunismens idé?].

Abstract This article takes its starting point in the shift in how democracy is understood within Scandinavian rhetorical studies, where an agonistic or an antagonistic perspective has come to surpass a previously dominating consensus-oriented notion of democracy. The article investigates how this transformation might influence the rhetorical analysis of populism since it can no longer be dismissed as purely anti-democratic. The article approaches this question through a reading of two thinkers of the antagonism, Slavoj Žižek and Ernesto Laclau, and their discussion concerning populism. Through examples gathered from the rhetorical transformation of Swedish Conservative Party Moderaterna, the article aims to extract, out of Žižek's and Laclau's respective work, two different perspectives on how to understand the rhetoricity constitutive of an antagonistic ontology of the political. By focusing on the choice between catachresis and irony, a rhetorical tradition committed to thinking the antagonism can develop two opposing views on how populism relates to democracy.

Keywords Populism; Slavoj Žižek; Ernesto Laclau; Democracy; Irony; Catachresis

Alexander Stagnell är filosofie doktor och postdoktoral forskare i retorik vid Södertörns Högskola och Université libre de Bruxelles.

epost: alexander.stagnell@sh.se.

0000-0002-0847-2024

Alexander Stagnell:

Ironier och katakreser

Populismens logik eller kommunismens idé?

Denna artikel tar sin utgångspunkt i ett skifte inom retorikämnet demokrati-förståelse där ett agonistiskt eller antagonistiskt perspektiv alltmer kommit att ersätta det konsensusinriktade demokratibegrepp som tidigare varit dominerande. Mer specifikt handlar det om hur denna förändrade utgångspunkt påverkar analysen av populistisk retorik då den, inom ramen för detta nya perspektiv, inte längre kan avfärdas som otvetydigt antidemokratisk. Artikeln tar sig an denna fråga genom en läsning av två tänkare av antagonismen, Slavoj Žižek och Ernesto Laclau, samt deras diskussion över populismen. Genom exempel hämtade från Nya Moderaternas retoriska förvandling under tiden i Allians för Sverige ämnar artikeln att, ur Žižeks och Laclaus respektive tänkande, utvinna två motsatta perspektiv på hur vi kan förstå retoriciteten hos det politiskas antagonistiska ontologi. Genom att, likt Laclau, lägga fokus på katakresen eller, likt Žižek, på ironin, kan en antagonistiskt orienterad retorik utveckla två motsatta perspektiv på populismens relation till demokratin.

Inom den skandinaviska retorikforskningen finns, något förenklat, två huvudsakliga (och antitetiska) teoretiska förståelser av det demokratiskas ontologi: konsensus och agonistik¹. Med respektive perspektiv kommer också vissa föreställningar om retorikens roll i det politiska: medan ett konsensusperspektiv ofta förutsätter att en retorik i samhällets tjänst på något sätt måste kunna säkerställa att användaren har intentionen att skapa konsensus snarare än att till varje pris övertyga; kan en antagonistisk demokrati-förståelse, inom vilken det politiska

1 Mouffe skiljer mellan agonism och antagonism medan Laclau eller Žižek endast talar om antagonismen. Det senare begreppet kommer här att uteslutande användas.

beskrivs i termer av kamp mellan oförenliga perspektiv på hur staden eller staten bör styras, definiera även en rent övertygande retorik som demokratiframjande. Detta är möjligt då det enligt denna tradition är genom konfrontation som den politiska gemenskapens olika motsatta sanningar etableras och kontrasteras. När retorikvetenskapen konfronterades med de framväxande populistiska rörelserna under förra decenniet ställdes också denna fråga på sin spets: för den som ser demokratin som konsensusökande kan populistens konfrontativa och dikotomiska världsbild (där det goda folket strider mot den korrupta eliten) framstå som föga annat än ett hot mot god demokratisk ordning. Som nyligen påpekats i *Rhetorica Scandinavica*, är dock såväl den skandinaviska som den engelskspråkiga retorikforskningen på temat populism minst sagt sparsmakad (Lalér & Sundby, 2020, s. 66–69; Reiter, 2019, s. 78–80). Existerande studier har samtidigt mestadels tagit sin utgångspunkt i konsensusperspektivet, varför populismens manikeistiska retorik beskrivits som blott ”moralisk” (Maddux, 2013), ”paradoxal” (Erllich, 1977; Lee, 2006) eller rent av ”antidemokratisk” (Reiter, 2019; Rowland, 2019). Sina skillnader till trots delar studierna en bild av populismen som problematisk för demokratin. I motsats till detta framstår ofta populismen, sedd utifrån det antagonistiska perspektivet, som mestadels positiv för demokratisk utveckling, inte minst i Ernesto Laclaus (2005) och Chantal Mouffes (2018) arbeten. Frågan är således huruvida den retoriska teorins rörelse från en konsensusinfluerad demokratiförståelse, mot ett mer antagonistiskt eller dissensusinriktad perspektiv (jfr. Ivie, 2015; Kock & Villadsen, 2017; Nørholm Just & Berg, 2014; Stoneman, 2011; Thimsen, 2015; Villadsen, 2017), också innebär att populismens retorik nu måste förstås som odelat positiv för demokratiutvecklingen?

För att diskutera detta ska artikeln fokusera på hur Slavoj Žižek, trots att han delar Laclaus syn på det politiskas antagonistiska natur och omöjligheten i att etablera en totaliserande bild av samhället, har kritiserat det laclauianska perspektivets positiva värdering av populismen. Det är lätt att föreställa sig att retoriken, i valet mellan Žižek och Laclau, väljer att följa den senare, inte minst då Laclau tydligt utvecklat det antagonistiska perspektivet i relation till den retoriska traditionen. Att populismen utgör ”the royal road to understanding something about the ontological constitution of the political as such” (2005: 67) innebär också, enligt Laclau, att denna ontologi har uppenbara retoriska förtecken. Många retoriker har dessutom föreslagit att Laclaus teorier bör användas i retoriska analyser av politiska rörelser i allmänhet och populistiska rörelser i synnerhet (jfr. Bush, 2012; Gaonkar, 2012; Kaplan, 2012; Lalér & Sundby, 2020; Reiter, 2019; Villadsen & Kock, 2022). Vi har också sett ett stadigt ökande antal populismanalyser som, utifrån laclauiansk teori, gör bruk av olika retoriska begrepp (jfr. Atkins & Finlayson, 2013; Katsambekis & Kioupkiolis, 2019; Panizza, 2005). Samtidigt utgör Laclau inte det enda alternativet för en retorik som i dag lägger allt större vikt vid antagonismen i sin demokratiförståelse. Med sin kritik av Laclaus populismförståelse, utgör Slavoj Žižeks tänkande en intressant motbild av hur detta begrepp kan förstås i relation till antagonismen. Därför ämnar denna artikel att, via Žižeks kritik, ta sig an Laclaus populismteori i syfte att utmejsla (i) en annan teoretisk förståelse av populismen än den i dag

inom retoriken dominerande och (ii) ett annat perspektiv på det retoriska fundament på vilket en antagonistisk förståelse av det politiska kan vila. I syftet att belysa skillnaderna mellan Žižeks och Laclau kommer här också göras bruk av ett antal exempel hämtade från Nya Moderaternas retorik under tiden i Allians för Sverige.

Populismens logik eller kommunismens idé

Kritiken mot Laclaus förståelse av populismen har traditionellt formulerats antingen av statsvetenskapens populismstudier eller inifrån den tradition av politisk teori som hans egna arbeten givit upphov till. Inom det förra fältet är kritiken ofta baserad i en radikalt annorlunda förståelse av demokratin inom vilken pluralism och konsensus eller kompromisser föredras framför antagonistisk populism (jfr. Abts & Rummens, 2007; Rosanvallon, 2020). Inom den laclauianska traditionen riktar kritikerna i stället in sig på Laclaus grundläggande teoretiska premisser. Här handlar frågan oftare om hållbarheten i Laclaus påstående att populismen är den enda vägen framåt för en radikal progressiv politik (jfr. Ardit, 2007; De Cleen m.fl., 2018; De Cleen & Stavrakakis, 2017). Till denna senare skara brukar också en av Laclaus mest kända kritiker, Slavoj Žižek, räknas. I en räkka texter under millenniets första decennium debatterade Laclau och Žižek sina respektive förståelser av populismen, och denna strid har ofta beskrivits som en kamp mellan den förras progressivt reformistiska populism och den senares revolutionära kommunism. (Laclau, 2005, 2006; Žižek, 2006a, 2006b) Men, som denna artikel kommer att visa, finns i denna strid också en mer grundläggande skiljelinje mellan två sätt att förstå det politiskas antagonistiska fundament och samhällets omöjlighet, något som också borde få konsekvenser för varje retoriker som, utifrån detta perspektiv, vill försöka förstå populismens relation till det politiska. Inte minst har detta konsekvenser för hur vi kan förstå denna ideologiska rörelses eventuella demokratisk potential. Målet är därför att identifiera den motsättning som bara antyds i Žižeks återkommande formulering att populismen kan fungera i praktiken, men inte i teorin. Innan vi kan nå fram till det som skiljer dem åt, och konsekvenserna detta potentiellt kan ha för retorisk teori, behöver vi dock erbjuda en kort bakgrund till debatten mellan Žižek och Laclau.

När Žižek slog igenom internationellt i och med publiceringen av *The Sublime Object of Ideology* 1989 skedde detta i en bokserie som Laclau, tillsammans med Mouffe, redigerade åt bokförlaget Verso. Det var också Laclau själv som skrev förordet till bokens första upplaga. Där hyllade han Žižeks verk som en ”contribution of the highest order” och en ”essential reading” (1989, s. xv). Mot slutet av sitt liv, efter ett drygt decennium av hårda ord från båda sidor, var tongångarna från Laclau utbytta:

Žižek went through a process of political involution, as his discourse was progressively dominated by a frantic ultra-Leftist stance, wrapped in a Leninism of kindergarden, so that in the end any communication with him was impossible. (Howarth & Laclau, 2015, s. 271)

Således definierar även Laclau schismen som främst baserad i praktisk-politiska meningsskiljaktigheter: den ene (alltför) revolutionär, den andre (alltför) reformistisk. Trots deras stundtals hätska debatt, har det skrivits förhållandevis lite om relationen mellan Laclau och Žižek, och existerande studier ämnar snarare peka ut likheter än att identifiera skillnader (jfr. Ardit, 2007, s. 75–78; Brockelman, 2003; Marchart, 2008, s. 173–174). Studier som ändå försöker karaktärisera deras schism fokuserar i första hand på frågan om kapitalismens status och dess relation till det politiska: utifrån Laclaus horisont ska kapitalismen förstås som blott ännu ett ofullständigt symboliskt system, en hegemonisk konstruktion som kan ersättas med en annan inom ramen för den demokratiska logiken. För Žižek återfinns kapitalismen i stället i det han kallar det Reella, vilket gör den till grunden utifrån vilken världen, såsom vi upplever den, struktureras. Detta, i sin tur, leder till att en mer fundamental omvälvning av den rådande ordningen måste till om vi vill se en annan organisering av den antagonism som bestämmer det politiska fältet. (jfr. Birman, 2018, s. 32–35; Gandesha, 2018, s. 58–59; Kaplan, 2012, s. 347)

Även om deras vänskapliga ton och teoretiska affinitet hade börjat krackelera redan tidigare, eskalerade konflikten när Laclau, i *On Populist Reason*, inkluderade avsnittet ”Žižek: Waiting for the Martians” (2005, s. 232–239). Här beskrivs Žižek som en utdaterad marxist vars idéer härstammar från den andra internationalen och vars föreställning om anti-kapitalistisk kamp är så snäv att ”[o]ne is left wondering whether he is anticipating an invasion of beings from another planet” (Laclau, 2005, s. 238). Under de följande åren utvecklar Žižek inte bara en kritik av Laclaus populismbegrepp, han kommer också att, steg för steg, ställa Laclaus (och Mouffes) idé om en progressiv populism mot den kommunistiska idén. I *First as Tragedy, Then as Farce*, som kommer ut i svallvågorna efter finanskrisen 2008 och som utgör den första text där Žižek explicit lägger fram sin förståelse av kommunismens idé, skriver han:

The only way for the global capitalist system to survive its long-term antagonism and simultaneously avoid the communist solution, will be for it to reinvent some kind of socialism – in the guise of communitarianism, or populism, or capitalism with Asian values, or some other configuration. The future will thus be communist . . . or Socialist. (2009a, s. 95)

Det är här, i motsättningen mellan populistisk socialism, som blott ett allaredan dödsdömt försök att reformera det kapitalistiska systemet från insidan, och kommunismen i egenskap av ett försök att överskrida kapitalismen i syfte att möjliggöra ett nytt samhälle, som vi också kan finna den teoretisk skillnad som vi är på jakt efter.

Det finns en rad olika sätt på vilka vi kan underbygga en förståelse av människans samhällsliv som av nödvändighet definierat av motsättning och därmed förklara det omöjliga i varje försök totalisera en viss vision av samhället. Det kan exempelvis förklaras epistemologiskt: då vår möjlighet till kunskap om världen är begränsad eller förvrängd leder detta oundvikligen till att olika, ofta motsatta, förståelser av denna värld uppstår. Eller psykologiskt: våra individuella känsloliv spelar

en central roll i våra beslut, något som därmed utgör en förutsättning för uppkomsten av sociala motsättningar. Eller materiellt: ekonomisk-materiella förutsättningar skapar inkompatibla behov hos samhällets olika klasser. Även om såväl Laclau som Žižek, åtminstone till viss del, håller med om dessa förklaringsmodeller, väljer de båda att fokusera på det politiskas mest fundamentala nivå: dess *ontologiska* konstitution. De båda bekänner sig till en strukturalistisk språkmodell inom vilket den betecknade sidan av varje enskilt tecken alltid bestäms i en negerande relation till de andra tecknen, något som Laclau kommit att kalla skillnadslogiken eller *logic of difference*. Men, som redan Saussure själv påpekade, kan denna negativitet enbart bli synlig när vi, med en teoretisk blick, ser på tecknets betecknade, 'begreppet', som en isolerad entitet. I vardagslivet ställs vi dock alltid inför fullständiga tecken, en rad 'positiva termer' med förment naturliga betydelser. (Saussure, 1970, s. 152–154) För att förklara detta faktum talar Laclau om hur språket bygger upp så kallade ekvivalenskedjor eller *chains of equivalence* som fixerar meningen vid varje specifikt tillfälle genom att dessa kedjor tillsammans hänvisar sina negativa skillnader till en gemensam positiv identitet. Referensen till denna gemensamma identitet är också den fångad i ett tecken som Laclau kallar den 'tomma' eller 'flytande' betecknaren. Dessa tomma betecknare är på intet sätt givna utan måste etableras retoriskt, och det är detta Laclau ofta talar om som det politiskas grundläggande *retoricitet*. Och det är denna retoricitet som han menar belyses av den populistiska logiken. Theodor Lalér och Martin Sundby illustrerade nyligen hur detta fungerar med hjälp av Donald Trumps retorik. De visar hur Trumps 'MAGA movement' fungerar som en enande punkt och en gemensam identitet för en rad partikulära, vad Laclau kallar demokratiska, krav som, tagna var för sig, enbart skiljer ut sig negativt från varandra men som, under Trumps enande betecknare, får allt från problem med hög arbetslöshet och stagnerade minimilöner till ett upplevt missnöje med invandring, mediebevakningen och USA:s politiska elit att framstå som delar av en större helhet: att USA förlorat sin ställning som världens främsta demokrati och världens bästa land (2020, s. 72–73). Laclau beskriver denna betecknande process på följande vis:

[S]ignification, to be possible, requires its own closure – and that such a closure, because it involves the representation of an object that is both impossible and necessary, leads to the discursive production of empty signifiers. An empty signifier, as I have tried to show, is not just a signifier without a signified – which, as such, would be outside signification – but one signifying the blind spot inherent to signification, the point where signification finds its own limits, but which, if it is going to be possible at all, has to be represented as the meaningless precondition of meaning. (2014, s. 63–64)

Populismens kärna är, således, skapandet av nya 'tomma betecknare' som, på politikens område, förmår etablera en ny hegemoni genom skapandet av "a popular identity out of a plurality of democratic demands" (Laclau, 2005, s.95). Här framkommer också den ontologiska grundsats som delas av såväl Laclau som Žižek: den tomma betecknare som stabiliserar en viss relation mellan tecknen är inte grundad

på en referens till något stabilt, såsom en konstant verklighet. I stället refererar den i sista instans till blott en brist, vilket i sin tur kräver en retorisk manöver, det som Laclau kallar den hegemoniska gesten, som förmår täcka över detta hål. Žižek beskriver något liknande med hänvisning till det lacanianska begreppet *point de capiton*, en signifikant runt vilket ”allt strålar ut och organiserar sig, likt de små kraftlinjer som formeras av klädknappen [*point de capiton*] på vävens yta” (Lacan, 1981, s. 422). Žižek skriver att “[w]hat is at stake in the ideological struggle is which of the ’nodal points’, *points de capiton*, will totalize, include in its series of equivalences, these free-floating elements” (2008, s. 96). Men i dessa likheter döljer sig också den främsta skillnaden mellan Žižek och Laclau. För Laclau består, som sagt, omöjligheten, men också möjligheten, för samhällets organisering i att den tomma betecknaren betecknar betecknandets egen gräns, vilket gör att det politiska, det fält inom vilket detta sker, får en ny form varje gång de individuella demokratiska kraven förs samman under en ny populär (eller populistisk) identitet. Populismen, blir då ”the democratic element in the contemporary representative system” (Laclau, 2005, 176) vilket i sin tur betyder att ”the construction of a ’people’ is the *sine qua non* of democratic functioning” (Ibid., 169). Så, även om, vilket Laclau också påpekar, de demokratiska kraven kan såväl uttryckas som tillgodoses av totalitära regimer, framstår det som att även en sådan regim (åtminstone i moderniteten) verkar i ett demokratiskt rum där folket, inte som en faktiskt existerande grupp av människor utan som en identitet, måste inta suveränens position. Motsättningen som här uppstår är, samtidigt, den mellan samhällets vision om totalitet och dess omöjliga förverkligande, vilket gör att bilden av det enhetliga samhället hela tiden förblir otillräcklig. Denna bild bryts därmed sakta ner, till dess att den måste ersättas av en ny enande identitet. Žižek, å andra sidan, menar att den samhälleliga antagonismen föregår behovet av en tom betecknare. För medan Laclaus demokratiska populism förblir ett oförverkligt projekt, en slags regulativ idé, menar Žižek att den kommunistiska idén måste ”maintain the precise reference to a set of actual social antagonisms which generates the need for communism – Marx’s notion of communism not as an ideal, but as a movement which reacts to such antagonisms” (2009, s.88). Vad Žižek, genom hänvisningen till kommunismens idé, framhåller är således att den totaliserande gestens misslyckande på det politiska fält beror på en antagonism i det Reala, i kapitalismens materiella ordning. Därmed är det för honom viktigt att skilja den populistiska socialismen, vars tomma betecknare riskerar att enbart repeterar den Reala antagonismen (eftersom samhällets utsida alltid är oåtkomlig), från den kommunistiska idén som förmår erbjuda en identitet som också omstrukturerar samhället på den Reala nivån.

Ironi mot katakres

Som sagt menar Laclau att retoriska begrepp kan hjälpa oss att förstå samhällets avsaknad av fasta grundvalar. Det politiska måste därmed också tillskrivas en central plats inom varje ontologi i egenskap av det fält inom vilket dessa grundvalar temporärt fixeras genom en hegemonisk gest. Denna gest fångas, enligt Laclau,

främst av den retoriska tropen katakres vilken består ”in assigning a sign already assigned to a first idea to a new idea, that had either no sign corresponding to it, or no more left in that particular language.” (2014, s. 89) Det som har funktionen av en ’tom betecknare’ eller en ’point de capiton’, signifikanter såsom ’MAGA’, tar således, enligt Laclau, formen av en katakres. Valet av denna trop kommer sig av att katakresen erbjuder något som varken metaforen eller metonymin förmår: att upphäva relationen mellan bokstavlig och figurativ eller retorisk mening. Både metaforen och metonymin är till syvende og sidst troper som förutsätter uppdelningen i en ursprunglig eller bokstavlig benämning och dess retoriska ersättare, ett tecken som befinner sig i antingen en närhets- eller likhetsrelation till det egentliga begreppet och i slutändan till tinget. Tinget vi talar om förblir detsamma medan det direkt refererande tecknet byts ut mot ett retoriskt. Katakresen, menar Laclau, bryter med denna logik då den förutsätter att meningen som betecknas saknar denna ursprungliga benämning. Laclau själv exemplifierar detta med ordet ’stolsben’, vars idé saknar ett så kallat ursprungligt begrepp som skulle göra det möjligt att definiera huruvida ’benet’ har en metaforisk eller metonymisk relation till originalet. Katakresen definieras således av en oklar relation till ursprunget, det är inte blott ett nytt tecken (ett slags ursprungligt betecknande) men det har inte heller en tydlig metaforisk/metonymisk relation till ett tänkt bokstavligt tecken. För Laclau är katakresen som form själva grunden för språkets oundvikliga retoricitet, då den pekar ut det omöjliga i att någonsin slutgiltigt skilja språkets naturliga sida från dess retoriska dito.

I och med upplösandet av denna distinktion står också katakresen, i Laclaus tänkande, för det som han kallar den hegemoniska gesten, försöket att etablera ett (förment) slutet språkssystem med en (tillfälligt) stabil meningsordning. Det är således i den tomma betecknaren, inte en representant för gränsen som sådan utan för ”the *interruption* or *breakdown* of the process of signification” (Laclau, 2014, s. 67), som vi finner språkets katakresiska grund. Det är, med andra ord, ett betecknande som genom sin funktion fångar signifikationens avbrott och omvandlar det till en gräns, så att det inom den tomma betecknaren både ryms en bild av samhällets enhetlighet och det som utgör dess utsida. Den tomma betecknaren är således ett tecken som betecknar inte ett faktiskt existerande samhälle, utan ett ideal samt det som konstant hotar att omintetgöra detta ideal. När Trump, för att återvända till detta exempel, talade om att *Make America Great Again* står ’America’ för en identitet, en ny bild av folket (’the MAGA people’), som genom sin katakresiska funktion representerar ett koherent samhälle. Men detta är inte ett nytt namn på ett redan existerande folk, relationen mellan den tomma betecknaren och den brist på ett egentligt folk som betecknas kan därmed inte ha vare sig en metaforisk eller metonymisk relation till en verklighet (mot vilken vi också skulle kunna mäta dess förmåga till representation). I stället är folket katakresiskt, det är ett redan existerande tecken som tömts på mening genom att det används för att beteckna en idé där något som är konstitutivt frånvarande (den folkliga gemenskapen) framstår som närvarande. Varje hegemonisk gest på politikens område baseras därmed i en katakres som inleder en dialektik mellan systemets ofrånkomliga avgränsande och

omöjligheten att någonsin fullständiga den totalitet som avgränsandet ämnar att konstituera. Det är därför som Laclau menar att populismen fångar det politiska ontologi: den presenterar ett samhälle organiserat i enlighet med motsättningen mellan folket och eliten, där svaret på samtidens problem kräver att den senare avlägsnas från makten. Då demokratin, i Laclaus förståelse, förutsätter folket som suverän krävs det därmed ett visst mått av populism i varje demokratisk rörelse. Samtidigt, då motsättning mellan folket och eliten är baserad i en brist, kommer katakresen alltid förr eller senare att vittra sönder och öppna för en ny hegemonisk gest.² Det politiska är därmed ett ontologiskt fält som alltid förblir öppet trots varje hegemoniskt försök att sluta det.

Mot den laclauianska katakresen bör vi dock ställa vad vi här skulle kunna kalla den žižekianska ironin. Denna trop ska inte läsas i relation till den performativa stil som Žižek ofta kritiserats för. I stället bör vi förstå ironin som en dialektisk trop vars form fångar inte bara hur varje hegemoniskt försök är dömt att misslyckas, utan hur dess utopiska moment alltid, när det närmar sig sin gräns, övergår i sin ironiska motsats. Žižek tecknar själv följande definition av ironins dialektik:

Irony is, therefore, for Hegel, the very core of dialectics: “All dialectics lets hold that which should hold, it treats it as if it fully holds [*läst das gelten, was gelten soll, als ob es gelte*] and, in this way, it lets it destroy itself – the general irony of the world”. With his questioning, Socrates merely pushes his opponent-partner to render concrete his idea-representation (what do you mean by justice, by happiness?) and, in this way, lets him bring out the inconsistency of his position and lets this position destroy itself. It does not impose external measures on an idea; rather, it measures the idea according to its own standards and lets it destroy itself through its own self-explication. (2006b, s. 200–201)

Det vi här ser är den mest grundläggande skillnaden mellan Laclaus och Žižeks respektive förståelse av det politiska ontologi. För även om katakresen i viss mån upplöser distinktionen mellan bokstavlig och figurativ mening bibehåller den trots allt en struktur varinom den tomma betecknaren refererar till ett (förvisso frånvärande) objekt. Därigenom riskerar den avgränsande katakresiska gesten, fastän den aldrig lyckas med att slutligen stänga systemet, att reducera skillnaden mellan olika system till blott en fråga om stil snarare än om fundamentalt olika logiker, då varje katakres i slutändan försöker representera samma omöjlighet. Med andra ord, när Žižek kritiserar Laclaus tendenser att reducera vänsterns problem i det populistiska ögonblicket ”to a ’mere rhetorical’ failure” (2006a, s. 562) beror det på att som system sett skiljer sig inte den populistiska logiken åt mellan exempelvis en inkluderande vänster- och en exkluderande högerpopulism. När dessa populisterna, genom

2 Laclau följer här Mouffes påstående att folkets suveränitet är demokratin enda egentliga kännetecken. De institutioner som etablerats för att exempelvis skydda individuella rättigheter från massan har uppstått i mötet mellan den demokratiska och den moderna liberala traditionen (2005, s. 168–169).

hegemoniska gester, refererar till katakresens omöjliga objekt (folket) som om det existerade, hänvisar de, om vi följer Laclaus teori till slutet, till precis samma brist som omöjliggör samhällets fullkomligande. Laclaus teori tillåter oss därmed inte att tänka en populism som potentiellt skulle kunna bryta den hegemoniska gestens demokratiska dialektik, något som gör att den populistiska demokratin således utgör den politiska sammanslutningens slutgiltiga horisont. Laclaus förståelse av populismen grundas, med andra ord, i en slags ahistorisk och transcendental formalism som inte förmår se att också den liberala demokratin, precis som alla tidigare samhällsordningar, har ett potentiellt (demokratiskt) slut. Detta har, om inte annat, aktualiserats av coronapandemin som Žižek menar än tydligare satt ljuset på hur striden mellan globalism och nationalistisk populism egentligen står mellan två sidor av samma mynt (2020a, s. 68). Likt Sokrates tvingade pandemin den nationalistiska populismen att avslöja sitt eget ironiska tal, det vill säga att den påstår en sak (att representera folket i kampen mot den globala eliten) samtidigt som det, genom sin form, underminerar sig själv (att uttradera eliten och globaliseringen skulle i pandemins tidevarv innebära att folket hade gått om intet). Denna ironi är dock inte specifik för populismens funktion i pandemin. Varje hegemonisk ideologi hemsöks av en sådan 'generaliserad ironi', pandemin har endast förstärkt spänningen inom en redan existerande immanent motsättning.

Snarare än att utgöra demokratin naturliga uttryck (skapandet av en populär identitet) framstår populismens ironi (likt de ironier som hemsöker alla ideologier) tvärtom som ett sätt att överkomma någonting mer grundläggande. Så, även om det i praktiken framstår som att framgångsrika populistiska rörelser lyckas etablera nya katakresiska begrepp om folket, är det, enligt Žižek, därmed inte enligt denna logik som vi teoretiskt bör förklara rörelsens framgång. Tvärtom sätter ironin, den oundvikliga konsekvensen av varje hegemonisk gest, ljuset på hur en immanent antagonism, dold bakom exempelvis den populistiska antitesen, är det som utgör denna motsättnings själva förutsättning. I samma ögonblick som utopin formuleras tvingar dess omöjliga förverkligande oss ut i sökandet efter vad den 'egentligen' innebär, en självutläggning som i sin tur framtvingar hegemonins ironiska övergång i sin motsats. Detta får i sin tur oss att förbise det som gjorde hela denna process nödvändig. Det handlar, med andra ord, om att genom att studera ironin förstå den specifika antagonism som utgör dess möjlighetsvillkor. Detta kan potentiellt låta som att vi rör oss än längre bort från populismens innehåll och mot en än mer formell förklaring. Men bör mer formalism verkligen utgöra vägen ut ur Laclaus formalistiska återvändsgränd? För att svara på denna fråga och samtidigt försöka illustrera skillnaden mellan Laclaus katakres och Žižeks ironi, låt oss nu undersöka ett exempel på populistisk retorik: då de svenska Moderaterna, explicit inspirerade av Tony Blairs New Labour, lanserade sig som "det nya arbetarpartiet" inför riksdagsvalet 2006.

Det nya arbetarpartiet

Retoriken hos den numer nedlagda borgerliga alliansen i svensk politik, inlednings-

vis kallad Allians för Sverige, har länge utgjort ett analysobjekt som fascinerat inte bara svenska retorikstudenter utan också studenter i statsvetenskap, kommunikationsvetenskap och nordiska språk. Dessvärre framstår inte Alliansens retorik som ett lika populärt ämne inom den svenska retorikforskningen. Det finns dock ett fåtal analyser som undersökt åtminstone någon specifik komponent av denna retorik. Ett återkommande resultat som dessa studier lyfter fram är den distinktion som framför allt Moderaterna, i argumentationen som följde på påståendet om att de var 'det nya arbetarpartiet', försökte etablera mellan den del av befolkningen som arbetar och därigenom bidrar till samhället och den del som endast lever på bidrag. Härigenom visas hur Nya Moderaterna var inbegripna i ett försök att förändra för det svenska politiska livet centrala begrepp såsom 'arbete' och 'arbetare' genom att etablera en antitetisk motsättning mellan den aktiva och den passiva medborgaren. Denna transformering av det politiska språket är, enligt dessa analyser, central när vi vill försöka förstå Alliansens valframgångar, inte minst i riksdagsvalet 2006 (jfr. Bengtson 2012; Dahlstedt 2009).³ Även om begreppet populism sällan applicerats på Reinfeldts Nya Moderater utanför vänsterorienterade nyhetsmedia är det också lätt att se hur det som lyfts fram i analyserna, även ur ett statsvetenskapligt perspektiv, skulle kunna falla under denna kategorisering. Detta gäller inte minst den emfas dessa teorier lägger vid populismens moraliska distinktion mellan det goda folket och den immoraliska eliten (jfr. Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017, s. 62-78; Müller, 2016, s. 3), här i form av Moderaterna som det nya "arbetarpartiet" i motsats till det socialdemokratiska "bidragspartiet" (Reinfeldt citerad i Düsing, 2006). Men också den andra centrala aspekten av statsvetenskapens definition av populism, framhållandet av att politiken i första hand ska styras i enlighet med folkviljan, återfinns i Nya Moderaternas retorik. Även om de aldrig kännetecknades av det förkroppsligande av folkviljan som utmärkt det senaste decenniets mer nationalistiskt inriktade högerpopulistiska rörelser (jfr. Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017, s. 11-12; Müller, 2016, s. 32-8), var det trots allt tydligt att Reinfeldt, när han exempelvis talade om att "förskjuta makten" till "patienter, elever och föräldrar [...] till personal och professionella utförare" (2005), gav uttryck för idén om att det är folket (i egenkap av en samling individer) som själva ska bestämma (utan inblandning från demokratiska institutioner).

Emellertid kan en Laclauiansk förståelse av populism i än högre grad fånga det som dessa analyser pekar ut. En sådan skulle lyfta fram hur populismen i Nya Moderaternas retorik, framför allt hos Reinfeldt själv, återfinns i den nya folkliga identitet som erbjuds i motsättning mellan det hårt arbetande folket och den elit vars styre möjliggörs av de medborgare som inte vill dra sitt strå till stacken. I sitt Almedalstal 2008 formulerade Reinfeldt motsättningen i följande liknelse:

Det är ett värde i ett modernt samhälle att föra en politik som sätter heder i

3 I sin avhandling analyserar Tommy Bruhn hur Reinfeldt förändrar Moderaternas politik i sitt tal till partistämman 2005 (2018, s. 193-244). Även om motsättningen är närvarande också i detta tal lyfts den inte särskilt fram av Bruhn.

en arbetslinje. Det är så pass viktigt att vi är beredda att utforma en politik som ibland möter en skepsis, en ovilja till arbete för egen del, och ändå hävda denna arbetslinje. Människan fungerar så, vi har inte alltid motivation i alla lägen. Vi har ibland inte samma motivation på morgonen som på kvällen. Vi har inte i alla lägen motivation. När det gäller brist på motivation – jag inser att man kan uppfatta det här olika – men jag ser framför mig en man som går bakom sin hustru på Ikea. Det är brist på motivation. (2008)

Att distinktionen mellan medborgare som har motivation och vill bidra och de som saknar dessa drivkrafter i första hand är moralisk blir här uppenbar: mannens ovilja att bidra till det gemensamma hushållets uppgifter (såsom inköp av hushållsartiklar på IKEA) är ett tecken på att han inte känner vid allas plikt att bidra (även till det som upplevs tråkigt) för hushållets fortsatta existens. Vad 'det nya arbetarpartiet', som ett tomt betecknande, förmådde var därmed att låta vad som framstod som problem med bristande rättvisa – höga skatter på arbete, stor byråkrati, fackföreningarnas makt, en vilja att själv välja (och därmed påverka) såväl utbildning som sjukvård och omsorg – förklaras genom distinktionen mellan de motiverade och de passiva (den andre som inte bidrar utan snarare stjälar vår *jouissance*). Detta möjliggjordes härvidlag av idén om det "arbetande" folket, en identitet kapabel att föra samman dessa enskilda demokratiska krav i en enad politisk rörelse. Men den stora frågan, från att laclauianskt perspektiv, är huruvida 'det nya arbetarpartiet' i sanning utgjorde en populistisk betecknare, om denna språkliga innovation kan sägas besitta karaktären av en katakres. För Laclau utgör katakresen som sagt "a figural term which cannot be substituted by a literal one" (2005, s. 71), något som också ställer vissa krav på vad som kan räknas till de populistiska katakreserna och vad som blott utgör metaforiska eller metonymiska ersättningar (vilka är mer vanligt förekommande i politiken). Populismteorins abstrakta natur till trots har dock varken Laclau eller någon av hans efterföljare lyckats att etablera en formell distinktion mellan katakresen och metaforen/metonymin (jfr. Arditi, 2010; Hillis Miller, 2004; Howarth & Griggs, 2006). Det är dock möjligt att 'arbetarparti', där förledet utgår ifrån verbet 'att arbeta' och inte, som traditionellt inom svensk politik, substantivet 'arbetare', kan läsas som ett namngivande, och att denna katakres därmed kan sägas ha etablerat en ny allians där ett betecknande, 'folket som arbetar', förmådde föra samman de samhällsgrupper som inom en socialdemokratisk tradition stått i motsats till varandra (arbetare och kapitalägare), genom att kontrastera denna nyskapade identitet med medborgare som 'brister i motivation'. Denna gränsdragning är också vad som kännetecknar den hegemoniska gesten, försöket att monopolisera och strukturera ett nytt meningsfält genom uteslutning. Ett annat uttryck av samma populistiska tankefigur finner vi i öppningsraderna till Moderata Ungdomsförbundets officiella, Magnus Ugglas doftande, vallåt från 2010. Där, i formen av en prosopopeia, sjöng dåvarande uppsalastudenten Jakob Hemming följande: "Jag är sjuksyrran som jobbar övertid, hellre att se på Svenska Hollywoodfruar. Jag är avdelningschefen som trots höga odds, skapar jämlikhet och river murar." (Moderata Ungdomsförbundet, u.å.) Fastän dessa exempel, den ovilliga maken på IKEA och sjuksystemen som väljer lätt förströelse framför extraarbete, pekar mot en

katakresisk funktion i identiteten som erbjuds genom 'det nya arbetarpartiet', och även om de Nya Moderaternas retorik av svensk media ofta har beskrivits som nyskapande, skulle Laclau själv troligen ha poängterat hur denna populistiska retorik finner föregångare i andra västerländska högerpartier under de senaste fyrtio åren. Moderaternas retoriska transformation framstår därmed, ur ett laclauianskt perspektiv, som ytterligare ett exempel på den populism som borgerligheten sedan åttiotalet gjort bruk av för att vinna stöd för det nyliberala ekonomiska projektet. Laclau skriver följande angående denna nyliberala populism:

[I]t also presents itself as a panacea for a fissureless society - with the difference that in this case, the trick is performed by the market, not by the state. The result is the same: at some point Margaret Thatcher found 'obstacles', started denouncing the parasites of social security and others, and ended up with one of the most aggressive discourses of social division in contemporary British history. (2005, s. 79)

Dessa parasiter på samhällskroppen, de icke-motiverade, i USA ofta kallade 'Welfare Queens' och i Storbritanniens åttiotal refererade till som 'single mothers' (jfr. Cruikshank, 1999; Žižek, 2009b, s. 40–41), framstår alltså som varandes i maskopi med den elit vilken, i utbyte mot deras röster, ser till att dessa individer kan undslippa påbudet om att vara produktiva medborgare. Med utgångspunkt i Laclau är det därmed kanske mer korrekt att hävda att Moderaternas retorik ekade av Thatchers och Reagans åttiotal. Detta inte minst om vi ställer den i kontrast mot den nationalistiska populism som i Europa började fånga statsvetarnas intresse under samma period, och som definierats av en (ofta explicit) antipati mot det nyliberala politisk-ekonomiska projektets alltmer stelnande former (jfr. Mudde, 2007, s. 7; Žižek, 2006a, s. 551). Det är också här viktigt att göra en distinktion mellan explicit nyliberal ideologi (med fokus på exempelvis privatiseringar, globalisering, avreglering av marknaden som någonting gott i sig) och den nyliberala populismen, som motiverar dessa förändringar med hänvisning till en mer konservativ identitet baserad i en distinktion mellan de närande och de tärande.⁴ Samtidigt är det i försöket att etablera dessa skillnader, inte minst mellan den nationalistiska (rent av chauvinistiska) populismen som kännetecknat förra decenniets framgångsrika högerpolitiker såsom Trump, Erdogan och Bolsonaro och den nyliberala populismen från Reagan och Thatcher till Reinfeldt, som vi återigen fastnar i begränsningarna hos Laclaus teorier. Problemet ligger således inte bara i svårigheten att dra gränsen mellan en genuint populistisk katakres och andra typer av figurala transformationer, utan också i vad analysen förmår säga om specifika rörelser bortom att de följer, eller avviker från, en populistisk logik. Eftersom varje populism, i Laclaus förståelse, utgör ett hegemoniskt försök att etablera bilden av ett enhetligt samhälle, en gest som i sig oundvikligen är dömd att misslyckas, blir det omöjligt att via analysen tänka populismens eventuella inverkan på en mer grundläggande samhällelig

4 Förhållandet mellan nyliberal ekonomisk politik och populism var, inte minst under denna tid, en central fråga också inom statsvetenskapen (jfr. Mudde, 2007).

nivå: ingen populism kan rå på det demokratiska fundament som utgör förutsättningen för varje hegemonisk gest. Så länge den är populistisk, det vill säga att den består i försöket att etablera bilden av ett folk och därmed föra samman individernas isolerade demokratiska krav, sker denna gest också per definition inom ramen för ett demokratiskt fält. Men därmed reduceras också skillnader i den populistiska gestens uttryck (vänster-, höger- eller mittenpopulism) till det blott språkliga, allt medan den liberala demokratin består som denna politikens slutgiltiga horisont. Detta betyder inte att anti-demokratisk politik är omöjlig, bara att den inte, om vi utgår ifrån Laclaus teoretiska ram, kan ta sig ett populistiskt uttryck. Med andra ord: då populismens katakres, enligt Laclau, uttrycker ontologin hos det politiska kommer en i sanning populistisk rörelse aldrig att kunna överskrida demokratin i egenskap av det politiskas praktiska uttryck, eftersom dess mest fundamentala kännetecken, försöket att etablera en ny bild av folket, också per definition är en demokratisk handling. Även en totalitär rörelse som ger uttryck för en populistisk katakres måste göra detta inom demokratins fält. Så, även om vi nu har genomlevt den nationalistiska populismens årtionde kommer, i enlighet med Laclaus teorier, också denna elit till slut ersättas av en ny när dess ekvivalenskedja har spelat ut sin roll. Inom ramen för Laclaus tänkande måste vi helt enkelt förutsätta att varje populism alltid agerar för att bevara den liberala demokratin.⁵

Det är här Žižeks kritik av Laclau riktar in sig, och där vad vi kan kalla ideologins ironi potentiellt kan hjälpa oss att bättre förstå samtidens populistiska rörelser. Initialt är det viktigt att återigen poängtera att Žižek här inte återupprepar den redan klassiska kritiken mot Laclaus formalism: att motmedlet består i att gräva djupare i den empiriska mylla som närt varje enskild populism. Žižeks ironi representerar i stället försöket att vara än mer formalistisk. Som redan antytts är den främsta skillnaden mellan katakresen och ironin att medan den första bygger på en extern motsättning (mellan tecknet, som hämtas från ett annat fält, och den brist som tecknet försöker fylla genom att erbjuda en idé om folket) utvecklas ironin ur en i utsagan immanent motsägelse. Žižek och Laclau är alltså således båda överens om att det fullständiga samhället är en omöjlighet, men medan katakresen pekar mot att denna omöjlighet ligger i oförmågan att slutgiltigt dra gränsen mot det som ska vara bortom systemet (och därmed en gång för alla definiera detta system som en sluten enhet), lyfter ironin fram att dess antitetiska gränsdragande i sig är en effekt av systemets (alltid misslyckade) försök att självreflektivt etablera sin egen identitet (något som i sig ger upphov till ironiska motsägelser). Problemet är alltså inte att ett system misslyckats med att definiera sin egen utsida och därför, i och med att denna utsida är konstitutiv för systemets identitet, identifierar utsidan som ett hot. Utsidan är tvärtom ett tecken på att en viss immanent antagonism har drivit fram en själv-reflektiv identifikationsprocess vars mål är att undkomma denna motsägel-

5 Här finner vi också problemet med Laclaus föreställning om att den liberala demokratin består i sammanförandet av två traditioner (demokratins folkliga suveränitet och liberalismens respekt för individens rättigheter): den förutsätter föreställningar om folkets suveränitet som inte nödvändigtvis existerat innan moderniteten.

se genom att försöka etablera en utsida. Med andra ord, medan katakresen etablerar en ofullständig bild av samhället som ständigt hotas av en utsida som närsomhelst kan återkomma för att ominstetgöra den rådande ordningen, indikerar den ironiska motsättningen att den ofullständiga (och ironiskt motsägelsefulla) bilden av samhället enbart är en effekt av en mer grundläggande antagonism. I stället för att blott framhålla att den passiva medborgaren utan motivation är konstitutiv och nödvändig för den aktiva 'arbetaren' i Nya Moderaternas populism, kan vi här visa hur skillnaden mellan dessa två figurer ironiskt faller samman och avslöjar den motsägelse som de var satta att täcka över. I försöket att göra sig av med den passiva medborgaren kan vi således se hur den nyliberala populismen försöker avlägsna en bit av sig själv: nyliberalismens ideologiska dröm – en fantasi som, likt i alla ideologier, uppstår som ett svar på det Reala systemets motsättningar – består i en global värld där marknaden härskar, där stater inte längre existerar och där endast ambitiösa individer utbyter varor med varandra (de övriga, i enlighet med socialdarwinismens teorier, måste antingen anpassa sig eller dö ut). För att ta ett steg i rätt ideologisk riktning har nyliberalismen länge predikat att nationalstaten måste sluta göra det möjligt att fortsätta leva utan att bidra.⁶ Samtidigt är det återkommande kravet på statliga lösningar en ironisk illustration av hur motsättningen egentligen är falsk och att motsägelsen i det Reals immanenta antagonismen alltid återkommer, om än i olika skepnad. En av dessa återkomster är Reinfeldts populistiska retorik som ironiskt nog talade för personligt ansvar och statliga bidrag som skulle hålla olönsamma branscher flytande.⁷ En annan såg vi i efterdyningarna av finanskrisen 2008, där det globala finanskapitalet, nyliberalismens främsta företrädare, lyckades etablera bilden av att krisen berodde på slösaktiga och ekonomiskt inkompetenta politiker som skuldsatt stater (återigen en förutsättning för systemets fortsatta funktionalitet).⁸ När Hemming, i refrängen till MUF:s vallåt 2010, sjunger "Sverige jobbar när Sverige är som bäst" är det alltså här vi, mellan raderna, kan identifiera den ironiska motsägelse som retoriskt driver den ideologiska fantasins begär framåt: den strävsamma arbetaren (sjuksystem som väljer bort förströelse) är förvisso nyliberalismens ideal, men ställd inför begärets aktualisering, det vill säga att Nya Moderaterna på något sätt hade lyckas med projektet att uttradera reservarmén av arbetslösa, sjukskrivna och andra bidragstagare, skulle den nyliberala begärsstrukturen som sådan implodera. Som Žižek skriver: "our desire is never actually in the explicit wish we are able to formulate – that is, we never truly desire what we wish for or will – for that reason, there is nothing more horrible – more undesirable, precisely – than a Thing that inexorably actualizes our true desire" (1999, 302). Det är, med andra ord, omöjligt att upprätthålla det rådande systemet utan detta överhängande hot om armod (det som driver den strävsamme till att fortsätta prestera),

6 Denna förståelse av det nyliberala projektet finner vi exempelvis hos Wolfgang Streeck (2016) och Wendy Brown (2019).

7 Såsom ROT- och RUT-avdrag, sänkt restaurangmoms, sänkta arbetsgivaravgifter för unga.

8 Det ironiska, som exempelvis Streeck visat, är att det var först efter finanskrisen 2008 som många stater, i syfte att rädda det finansiella systemet från total kollaps, drog på sig stora offentliga skulder (2016, s. 85-89).

något som oundvikligen förvandlar drömmen om full sysselsättning, skulle den förverkligas, till sin egen mardröm. Det enda sättet att upprätthålla begäret ”is to offer the object *and then immediately retract it*” (Ibid.). För att sjuksystemen i sången ska fortsätta att arbeta övertid måste således den ideologiska strukturen utlova uttraderandet av alla omotiverade samtidigt som den, i försöket att realisera detta ideal, omedvetet undergräver detta mål.⁹ Att Sverige jobbar övergår, i strävan mot utopisk fulländning, oundvikligen i att Sverige inte längre kan jobba, åtminstone inte på det sätt som nyliberalismens ideologi förstår arbete. Vad vi därmed, genom Žižek, kan identifiera hos Nya Moderaterna är en populistisk ideologi där förgörandet av eliten utlovar upprättandet av en utopisk global marknad, befolkad av enbart *homo oeconomicus* – ett svar på de grundläggande systemiska antagonismer som oundvikligen producerar icke önskvärda konsekvenser (i det här fallet framväxandet av en pöbel¹⁰) genom att erbjuda en enkel lösning (att höja medborgarnas motivation) – som i sitt försök till realisering omedvetet undergräver sig själv. Följaktligen, medan en laclauiansk analys måste göra halt vid slutsatsen att Nya Moderaternas katakres ’arbetarpartiet’ förmådde samla folkets individuella krav under parollen att minska välfärdsstaten för att erbjuda valfrihet åt de motiverade och incitament åt alla medborgare som saknar motivation, kan analysen av ironins dialektik istället visa att populismen inte nödvändigtvis är ett projekt som, genom att erbjuda folket en bild av sig självt och sin gemenskap, oundvikligen följer en demokratisk logik. I stället visar sig den nyliberala populismen, via den žižekianska ironin, som ett projekt vars ideologiska funktion är att förtränga effekterna av systemets immanenta antagonism: det så kallade ’utanförskapet’⁹ orsakar härleds till individernas moraliska tillkortakommanden och inte, om vi följer Žižeks förståelse av ideologibegreppet, till systemet som sådant. Vad Laclaus katakres misslyckas med att förklara är, med andra ord, frågan om varför en viss populism uppstår just där, just då och tar just denna specifika form. Det enda svar som hans teorier erbjuder är att den rådande hegemoniska ordningen förlorat sin förklarande kraft och därmed måste ersättas av en ny. Vilken av de potentiella tomma betecknarna som segrar (det förra decenniet bjöd som bekant på flertalet populistiska rörelser på både vänster- och högersidan) framstår främst som en fråga om historiska eventualiteter i hög grad separata från det rådande systemets kris (då alla tomma betecknare i slutändan utgör samma misslyckade försök att fylla i en brist). Via den žižekianska ironin ser vi däremot hur det rådande systemets interna antagonism kräver en viss form av ideologi, en som kan förklara den oundvikliga uppkomsten av arbetslösa och andra som inte bidrar, och som därmed förmår att förvandla denna specifika immanenta antagonism till en extern motsättning (från nyliberalismens omöjliga drömsamhälle till motsättningen mellan de närande och tärande). Detta gäller för övrigt inte

9 På samma sätt skulle den *jouissance* som frun till den sura mannen på IKEA upplever i deras interaktion, och som möjliggör hennes identitet som den som exempelvis ’bryr sig om deras hem’, omintetgöras (och vara upphov till känslor av ångest) om maken helt plötsligt skulle ändra attityd.

10 Se exempelvis Žižek (2020b, s. 250) för en djupare diskussion av pöbelns roll i detta system.

blott och bart den nyliberala populismen, utan kort sagt varje ideologi i žižekiansk mening (Žižek, 2008).

Både Laclau och Žižek representerar här en slags materialism i bemärkelsen att ingendera accepterar den idealistisk teologi som ser språket som sin egen orsak och verkan, som ett system helt frikopplat från den materiella världen (eftersom en sådan beskrivning skulle möjliggöra språkets enhetlighet med sig självt och därmed också möjligheten att etablera ett slutet socialt system). Problemet med Laclaus förståelse av katakresens relation till objektet som på samma gång nödvändig och omöjlig är att ett sådant perspektiv, i externaliseringen av oppositionen, tar för givet att den liberala demokratin utgör huvudformen för all antagonistisk politik, att demokratin utgör ”the only form that solicits and presupposes [politics], that *institutionalizes it*” (Žižek, 2006a, s. 559). Men genom Žižeks ironi kan vi se hur populismen inte har någon nödvändig koppling till en slags evig demokratisk form: den demokratiska paradox mellan rättsstaten och *demos* suveränitet som bland annat beskrivits av Chantal Mouffe (2018, s. 14–17) är inte en effekt av att två inkommensurabla traditioner förts samman (något som gör populismen på samma gång nödvändig i varje demokrati och oundvikligen demokratiserande). Tvärtom är denna motsättning immanent i den moderna demokratin, vilken därmed förutsätter ett visst mått av icke-demokrati för att upprätthålla sig själv (de liberala institutionerna som måste begränsa folkviljan). Ironin visar sig i att den populistiska politiken aldrig uteslutande kan utgöra ett uttryck för den liberala demokratis demokratiska sida, den kan lika gärna verka för att stärka demokratins immanenta anti-demokratiska natur. Detta är också vad Žižek själv påpekar angående förra århundradets fascistiska populism: den arbetade aktivt för att överkomma demokratin eftersom talet om folkets väl aldrig grundade sig i ett demokratiskt uppror. Tvärtom utgjorde den ett försök att rädda det kapitalistiska systemet undan en av dess mest omfattande kriser genom att mobilisera demokratins antidemokratiska funktioner.¹¹ Det vi kan kalla den žižekianska ironin visar oss därmed att vi inte på teoretisk väg kan avgöra om populismen *per se* är demokratisk eller odemokratisk. Det finns i stället en potentialitet i populismen att, oavsett vilken utopi den ikläder sig, konstant röra sig mellan demokratis, på samma gång, demokratiska och icke-demokratiska kärna. Det är först när vi avgjort vilken ironi som driver fram det populistiska svaret som vi också kan avgöra vilken sida av myntet som är vänd uppåt. Det är därför populism kan fungera i praktiken, men aldrig i teorin, och varför Žižek menar att endast den kommunistiska idéen, sprungen som den är ur Marx analys av kapitalismens immanenta antagonismer, förmår överskrida den populistiska logikens upprepningstvång.

Detta för oss slutligen till frågan om den demokratiska potentialen hos Nya Moderaternas populism, som i sin tur springer ur denna artikels syfte att erbjuda en annan teoretisk förståelse av populismen. Som vi har sett kan ironin fånga hur talet om den hårt arbetande medborgaren som en utopi, i det att den når sin egen

11 Det ska noteras att vissa efterföljare till Laclau inte anser att 1900-talets fascistiska rörelser var populistiska (jfr. De Cleen & Stavrakakis, 2017).

gräns, också med nödvändighet överskrider denna och transformeras till sin egen motsats (den som undergräver snarare än upprätthåller systemet). Ett exempel på detta finner vi i de Nya Moderaternas tal om hur folkviljan tar sig i uttryck: Vi såg hur Reinfeldt påstod sig arbeta för att förskjuta makten, från byråkraterna och till individerna, då de sistnämnda, genom sina beteenden på marknaden, gemensamt uttrycker folkets vilja. Samtidigt, har Žižek hävdad, ser vi i dag de ironiska effekterna av den nyliberala populismens tal om rätten att själv välja: folkets makt har snarare minskat, inflytandet över tidigare gemensamt ägda och kontrollerade samhällsfunktioner har flyttats från politiken (där folket och dess representanter styr) till kapitalet (vars intressen skyddas från folkets vilja av de liberala institutionerna).¹² Denna dialektiska process i vilket den ideologiska utopin förgör sig själv illustrerar också Žižeks redan citerade poäng gällande all ideologi: ”it destroy[s] itself through its own self-explication” (2006b, s. 201). Utifrån detta perspektiv kan vi därmed hävda att Nya Moderaterna gav uttryck för en slags anti-demokratisk populism¹³ vars tal om folket hade den ideologiska funktionen att förtränga motsättningarna i det ekonomiska systemet genom att stärka det skydd som demokratins (anti-demokratiska) institutioner erbjuder från folket som demokratins suverän. Vad skillnaden mellan Žižeks ironi och Laclaus katakres således förhoppningsvis förmår illustrera är behovet att inom retoriken fortsätta en diskussion kring hur vi kan förstå det retoriska fundament på vilket den politiska antagonismen vilar.

12 Denna ironiska effekt av den nyliberala ideologin har diskuterats djupgående av Žižek (2022, 19-35) och Brown (2019, 75-78).

13 Eller, med Stuart Hall, en populism som är ”authoritarian” i motsats till ”popular-democratic” (1985, s. 118).

Litteratur

- Abts, K., & Rummens, S. (2007). Populism versus Democracy. *Political Studies*, 55(2), 405–424. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2007.00657.x>
- Arditi, B. (2007). *Politics on the edges of liberalism: Difference, populism, revolution, agitation*. Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.1515/9780748630769>
- Arditi, B. (2010). Review Essay: Populism is Hegemony is Politics? On Ernesto Laclau’s On Populist Reason. *Constellations*, 17(3), 488–497. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.2010.00587.x>
- Atkins, J., & Finlayson, A. (2013). ‘... A 40-Year-Old Black Man Made the Point to Me’: Everyday Knowledge and the Performance of Leadership in Contemporary British Politics. *Political Studies*, 61(1), 161–177. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2012.00953.x>
- Bengtson, E. (2012). Den mytiska argumentationsbasen. Roland Barthes mytbegrepp i retorisk argumentationsteori. *Rhetorica Scandinavica*, 62, 38–56. <https://www.doi.org/10.52610/CXZA6706>
- Birman, J. (2018). Psicanálise e filosofia política na contemporaneidade—Sobre as categorias de povo, de populismo e de identidade na atualidade. I J. Birman & C. Hoffman (Red.), *Psicanálise e política: Uma nova leitura do populismo* (s. 21–50). Instituto Langage/Université Paris Diderot.
- Brockelman, T. (2003). The failure of the radical democratic imaginary: Žižek versus Laclau and Mouffe on vestigial utopia. *Philosophy & Social Criticism*, 29(2), 183–208.

- <https://doi.org/10.1177/0191453703029002144>
- Brown, W. (2019). *In the ruins of neoliberalism: The rise of antidemocratic politics in the West*. Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/brow19384>
- Bruhn, T. (2018). *Delade meningar: Retorisk flertydighet och den pluralistiska publiken i politiska förnyelseprocesser*. Retorikförlaget. <https://doi.org/10.52610/GNUN7212>
- Bush, R. (2012). Rhetoric, psychoanalysis, and the imaginary. *Cultural Studies*, 26(2–3), 282–298. <https://doi.org/10.1080/09502386.2011.644115>
- Cruikshank, B. (1999). *The will to empower: Democratic citizens and other subjects*. Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/9781501733918>
- Dahlstedt, M. (2009). *Aktiveringens politik: Demokrati och medborgarskap för ett nytt millennium*. Liber.
- De Cleen, B., Glynos, J., & Mondon, A. (2018). Critical research on populism: Nine rules of engagement. *Organization*, 25(5), 649–661. <https://doi.org/10.1177/1350508418768053>
- De Cleen, B., & Stavrakakis, Y. (2017). Distinctions and Articulations: A Discourse Theoretical Framework for the Study of Populism and Nationalism. *Javnost - The Public*, 24(4), 301–319. <https://doi.org/10.1080/13183222.2017.1330083>
- de Saussure, F. (1970). *Kurs i allmän lingvistik* (A. Löfqvist, Övers.). Bo Cavefors förlag.
- Düsing, P. (2006, augusti 18). Reinfeldt har medvind. *Göteborgs-Posten*.
- Erlich, H. S. (1977). Populist rhetoric reassessed: A paradox. *Quarterly Journal of Speech*, 63(2), 140–151. <https://doi.org/10.1080/00335637709383375>
- Gandesha, S. (2018). Understanding Right and Left Populism. I J. Morelock (Red.), *Critical theory and authoritarian populism* (s. 49–70). University of Westminster Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv9hvtcf.7>
- Gaonkar, D. P. (2012). The Primacy of the Political and the Trope of the "People" in Ernesto Laclau's On Populist Reason: An introduction. *Cultural Studies*, 26(2–3), 185–206. <https://doi.org/10.1080/09502386.2011.636187>
- Hall, S. (1985). Authoritarian Populism: A Reply to Jessop et al. *New Left Review*, 1985(151), 115–124.
- Hillis Miller, J. (2004). 'Taking up a task': Moments of decision in Ernesto Laclau's thought. I S. Critchley & O. Marchart (Red.), *Laclau: A critical reader* (s. 217–225). Routledge.
- Howarth, D., & Griggs, S. (2006). Metaphor, Catachresis and Equivalence: The Rhetoric of Freedom to Fly in the Struggle over Aviation Policy in the United Kingdom. *Policy and Society*, 25(2), 23–46. [https://doi.org/10.1016/S1449-4035\(06\)70073-Xv](https://doi.org/10.1016/S1449-4035(06)70073-Xv)
- Howarth, D. R., & Laclau, E. (2015). An interview with Ernesto Laclau: Questions from David Howarth. I D. R. Howarth (Red.), *Ernesto Laclau: Post-marxism, populism and critique* (s. 257–271). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203762288>
- Ivie, R. L. (2015). Enabling Democratic Dissent. *Quarterly Journal of Speech*, 101(1), 46–59. <https://doi.org/10.1080/00335630.2015.994900>
- Kaplan, M. (2012). Capitalizing on the dialectical economy of hegemony: Laclau, populism and the liberal wager. *Cultural Studies*, 26(2–3), 346–369. <https://doi.org/10.1080/09502386.2011.647649>
- Katsambekis, G., & Kioupiolis, A. (Red.). (2019). *The populist radical left in Europe*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315180823>
- Kock, C., & Villadsen, L. S. (2017). Rhetorical citizenship: Studying the discursive crafting and enactment of citizenship. *Citizenship Studies*, 21(5), 570–586. <https://doi.org/10.1080/13621025.2017.1316360>
- Lacan, J. (1981). *Le séminaire, livre III: Les psychoses, 1955-1956* (J.-A. Miller, Red.). Seuil.
- Laclau, E. (1989). Preface. I S. Žižek, *The sublime object of ideology* (s. ix–xv). Verso.
- Laclau, E. (2005). *On populist reason*. Verso.
- Laclau, E. (2006). Why Constructing a People Is the Main Task of Radical Politics. *Critical Inquiry*, 32(4), 646–680. <https://doi.org/10.1086/508086>
- Laclau, E. (2014). *The rhetorical foundations of society*. Verso.
- Lalér, T., & Sundby, M. (2020). Att göra många till en – om populismens logik. *Rhetorica Scandinavica*, 2020(81), 65–82. <https://doi.org/10.52610/BZLP7677>
- Lee, M. J. (2006). The Populist Chameleon: The People's Party, Huey Long, George Wallace,

- and the Populist Argumentative Frame. *Quarterly Journal of Speech*, 92(4), 355–378.
<https://doi.org/10.1080/00335630601080385>
- Maddux, K. (2013). Fundamentalist Fool or Populist Paragon? William Jennings Bryan and the Campaign against Evolutionary Theory. *Rhetoric and Public Affairs*, 16(3), 489.
<https://doi.org/10.1353/rap.2013.0026>
- Marchart, O. (2008). *Post-foundational political thought: Political difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau*. Edinburgh Univ. Press.
<https://doi.org/10.3366/edinburgh/9780748624973.001.0001>
- Moderata Ungdomsförbundet. (u.å.). *Sverige jobbar! Hämtad 24 juni 2021*, från
<https://www.youtube.com/watch?v=1BxS-C01OMU>
- Mouffe, C. (2018). *For a left populism*. Verso.
- Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511492037>
- Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780190234874.001.0001>
- Müller, J.-W. (2016). *What is populism?* University of Pennsylvania Press.
<https://doi.org/10.9783/9780812293784>
- Nørholm Just, S., & Berg, M. K. (2014). Entropa: Rhetoric of parody and provocation. I H. van Belle, K. Rutten, P. Gillaerts, D. Van De Mieroop, & B. Van Gorp (Red.), *Let's talk politics: New essays on deliberative rhetoric* (s. 131–148). John Benjamins Publishing Company.
<https://doi.org/10.1075/aic.6.08ber>
- Panizza, F. (Red.). (2005). *Populism and the mirror of democracy*. Verso.
- Reinfeldt, F. (2005). *Välkommen till de nya moderaterna* [Talmanus].
<https://www.svenskatal.se/20050826-fredrik-reinfeldt-valkommen-till-de-nya-moderaterna/>
- Reinfeldt, F. (2008). *Almedalstal 2008* [Talmanus]. <http://www.svenskatal.se/20080711-fredrik-reinfeldt-almedalstal-2008/>
- Reiter, G. I. (2019). Den populistiske retoriks potentiale. *Rhetorica Scandinavica*, 79, 78–93.
<https://doi.org/10.52610/KYSL8404>
- Rosanvallon, P. (2020). *Le siècle du populisme: Histoire, théorie, critique*. Éditions du Seuil.
- Rowland, R.C. (2019). The Populist and Nationalist Roots of Trump's Rhetoric. *Rhetoric and Public Affairs*, 22(3), 343. <https://doi.org/10.14321/rhetpublaffa.22.3.0343>
- Stoneman, E. (2011). Appropriate Indecorum Rhetoric and Aesthetics in the Political Theory of Jacques Rancière. *Philosophy & Rhetoric*, 44(2), 129.
<https://doi.org/10.5325/philrhet.44.2.0129>
- Streeck, W. (2016). *How will capitalism end? Essays on a failing system*. Verso.
- Thimsen, A. F. (2015). The People Against Corporate Personhood: Doxa and Dissensual Democracy. *Quarterly Journal of Speech*, 101(3), 485–508.
<https://doi.org/10.1080/00335630.2015.1055785>
- Villadsen, L. S. (2017). Doxa, Dissent and Challenges of Rhetorical Citizenship: “When I Criticize Denmark, It Is not the White Nights or the New Potatoes I Have In Mind”. *Javnost - The Public*, 24(3), 235–250. <https://doi.org/10.1080/13183222.2017.1306191>
- Villadsen, L. S., & Kock, C. (2022). Introduction. I Villadsen, L. S., & Kock, C. (Red.), *Populist Rhetorics: Case Studies and a Minimal Definition* (s. 2–20). Palgrave MacMillan.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-87351-6_1
- Žižek, S. (2006a). Against the Populist Temptation. *Critical Inquiry*, 32(3), 551–574.
<https://doi.org/10.1086/505378>
- Žižek, S. (2006b). Schlagend, aber nicht Treffend! *Critical Inquiry*, 33(1), 185–211.
<https://doi.org/10.1086/509751>
- Žižek, S. (2008). *The Sublime Object of Ideology* (2:a uppl.). Verso.
- Žižek, S. (1999). *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*. Verso
- Žižek, S. (2009a). *First as Tragedy, Then as Farce*. Verso.
- Žižek, S. (2009b). *The Parallax View*. MIT Press.
- Žižek, S. (2020a). *Pandemic!: COVID-19 Shakes the World*. Polity.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv16t6n4q>

Žižek, S. (2020b). *Sex and the Failed Absolute*. Bloomsbury Academic.

<https://doi.org/10.5040/9781350043800>

Žižek, S. (2022). *Surplus-Enjoyment: A Guide for the Non-Perplexed*. Bloomsbury Academic.

<https://doi.org/10.5040/9781350226289>

Detta arbete finansierades av Östersjöstiftelsen (projekt S2-20-0008_OSS).